

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΑΚΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΡΟΪΚΤΟΝ ΜΕΛΕΣ
ΛΕΥΚΩΝΤΗΣ ΚΑΙ ΚΑΛΩΝ ΤΗΣ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ
1954

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

150 ΧΡΟΝΙΑ ΕΠΕΙΤ' ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ IMMANUEL KANT

Στις 12 Φεβρουαρίου 1804 πέθανε, σε ηλικία 80 ετών, στο Königsberg της Ανατολικής Πρωσίας ο μεγάλος Γερμανός φιλόσοφος, ένας από τους μεγαλύτερους των νεώτερων χρόνων, Έμμανουήλ Κάντ. Εφέτος συμπληρώνονται 150 χρόνια από το θάνατό του. Και οι πνευματικοί κύκλοι, σε όλο τον κόσμο, πανηγυρίζοντας αυτή την επέτειο προσπαθούν με δημοσιεύματα και συστηματικότερες μελέτες να δείξουν τη βαθειά επίδραση που είχε η φιλοσοφία του στην επιστημονική σκέψη όλων των πολιτισμένων χωρών της οικουμένης. Γιατί τα έργα του Kant, μεταφρασμένα σε όλες σχεδόν τις κυριότερες γλώσσες του κόσμου, αποτελούν σήμερα κείμενα κλασικά της φιλοσοφικής παιδείας και έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στη διαμόρφωση του πνευματικού πολιτισμού μας.

Συμμετέχοντας στον παγκόσμιο έορτασμό ή «Νέα Έστια» δημοσιεύει σήμερα την παρακάτω διεξοδική μελέτη του κ. Ε. Π. Παπανούτσου άπάνω στις κεντρικές γραμμές της φιλοσοφίας του μεγάλου Κάντ.

Η «ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ»

I

Κάθε πρωτότυπη φιλοσοφική σύνθεση, σαν έργο που αναβλύζει από τὰ έσωτερα βάθη μιās δυνατής προσωπικότητας και που δέν γεννιέται από μόνη την κίνηση του καθαρού στοχασμού, έχει εκτός από τὰ αντικειμενικά της νοήματα και μιὰ σημασία είδικά προσωπική, σχετική με τις προθέσεις του σοφού που την έπλασε, για να έκφράσει με τὰ σχήματα και τὸ περιεχόμενό της τὸν δικό του έσωτερικό κόσμο. Από τὰ νοήματα πάλι τὰ αντικειμενικά του έργου άλλα εισορμοῦν στην κίνηση της πνευματικής ζωής, γονιμοποιῦν τὴ σκέψη τῶν μεταγενεστέρων και γίνονται λίγο ὡς πολὺ μόνιμες κατακτήσεις του πνεύματος μιās εποχής, ένός λαοῦ ή ένός πολιτισμοῦ, και άλλα άκίνητοῦν και άδρανοῦν ἔως ὅτου ή άναζητηθοῦν και άναζωογονηθοῦν άπ' άλλους άνθρωπους και καιρούς, ὁπότε θά παίξουν κι' αὐτὰ τὸν ιστορικό τους ρόλο στην κίνηση του πνεύματος, σαν τὰ πρῶτα, ή άποξεχαστοῦν και νεκρωθοῦν ὀριστικά με τὴν άνέκκλητη καταδίκη ὅτι είναι έντελῶς πιὰ ξεπερασμένα, εφήμερα και άχρηστα για να προωθήσουν τὴ φιλοσοφική σκέψη σε νέες κατακτήσεις. Και συμβαίνει πολλές φορές αὐτὰ τὰ τελευταία, τὰ θνησιγενή, να έκτιμοῦσε πολὺ ὁ σοφός που τὰ στοχάστηκε και σ' αὐτὰ να έβλεπε τὴν ιστορική σημασία του έργου του, ένῶ τὰ πρῶτα, που άναδείχτηκαν πραγματικά γόνιμα και στερέωσαν τὸ ὄνομά του μέσα στην ιστορία του πνεύματος, να μη θεωροῦσε ὁ ίδιος σημαντικά και να μην έδινε σ' αὐτὰ θέση πρωτεύουσα μέσα στο

σύστημά του. Κάθε πνευματικό έργο ζεῖ κι' αὐτὸ τὴ ζωή του, έχει έπομένως και τὴ δική του μοίρα, που είναι άνεξάρτητη από τὴ ζωή και τὴ μοίρα του ανθρώπου που τὸ δημιούργησε και ξοφλώντας τὸ χρέος του τὸ παράδωσε στην εποχή, στο λαό του και στον πολιτισμό τους.

Έτσι έξηγεῖται τὸ πῶς πολλές φορές μέσα σε μιάν ιστορικά σημαντική φιλοσοφική σύνθεση ὑποκειμενικές προθέσεις, αντικειμενικά νοήματα και ιστορικά γόνιμοι στοχασμοί δέν συμπίπτουν. Μιάν άλλη άποψη παρουσιάζει ένα σύστημα φιλοσοφικό, ὅταν τὸ κοιτάξομε με τὰ μάτια του σοφού που μόχθησε για να τὸ συνθέσει, σαν έκφραση του έσωτερικοῦ του κόσμου. Άλλη πάλιν ὄψη παίρνει, ὅταν τὸ θεωρήσομε στην αντικειμενική του ὑπόσταση, σαν έργο με τὰ αὐθύπαρκτα νοήματά του, άνεξάρτητα δηλ. από τις προσωπικές επιδιώξεις του δημιουργοῦ του. Κ' ένα τρίτο τέλος πρόσωπο μᾶς παρουσιάζει, ὅταν τὸ συνοψίσομε σε ὅ,τι γόνιμο και ιδιότυπο, σε ὅ,τι ιστορικά σημαντικό έχει με τὰ έπιτεύγματά του προσφέρει στην κίνηση της πνευματικής ζωής. Ἡ αλήθεια αὐτὴ ισχύει περισσότερο από κάθε άλλη περίπτωση για τὸ φιλοσοφικό σύστημα του Immanuel Kant. Ὑπάρχει ένας «καντιανισμός», ὅπως τὸν ήθελε, τὸν επιδίωξε και τὸν έβλεπε μέσα στο έργο της ζωής του ὁ ίδιος ὁ Kant' ένας δεύτερος «καντιανισμός» που βγαίνει από τὴν αντικειμενική θεώρηση του συστήματός του, ὅταν ή θεώρηση αὐτὴ στηριχτεῖ άποκλειστικά στην έρμηνεία τῶν κειμένων και στη σύνταξη

τῶν στοχασμῶν του — δταν δηλ. γίνει ἀπὸ τὴ σκοπιὰ ὄχι τοῦ ἴδιου τοῦ Kant, ἀλλὰ ἐνὸς ἀντικειμενικοῦ ἐρμηνευτῆ πού θὰ ἀγνοήσει τὸ φιλόσοφο καὶ θὰ προσέξει τὴ φιλοσοφία του στὴν αὐθυπαρξία τῆς καὶ τέλος ὑπάρχει ἕνας τρίτος «καντιανισμός» πού συντίθεται ἀπὸ 'κεῖνα μόνο τὰ στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας του πού ἀποτελοῦν τὴν πραγματικὴ τῆς προσφορά στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος—ἀντιπροσωπεύουν δηλ. ὅ,τι ἔμεινε, μένει καὶ θὰ μείνει ἴσως γιὰ πάντα, σὰν ὀριστικὴ καὶ μόνιμη κατάκτηση τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ἀπὸ τὴν ἐπίνοια καὶ τὸ μόχθο αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ τοῦτο διαφωνοῦν καὶ φιλονεικοῦν ἐρμηνευτὲς καὶ ἱστορικοί, ὁπαδοὶ καὶ ἀντίπαλοί του ὡς πρὸς τὸ «πραγματικόν», τὸ «ὀρθόν» ἢ τὸ «βαθύτερον» νόημα πάρα πολλῶν ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες σκέψεις τοῦ μεγάλου φιλοσόφου. Ἄλλοι κινοῦνται μέσα στὸν πρῶτο, ἄλλοι μέσα στὸν δεῦτερο καὶ ἄλλοι μέσα στὸν τρίτο «καντιανισμό»—ἀλλὰ τὰ τρία αὐτὰ συστήματα ἰδεῶν μποροῦν βέβαια (καὶ πρέπει) νὰ συμφῶνουν σὲ πολλὰ σημεῖα τους, σὲ πολὺ περισσότερα ὅμως δὲν συμπίπτουν καὶ σὲ μερικὰ ἀκόμη βρίσκονται σὲ ἀντίθεση μεταξύ τους. Ἐξ οὗ καὶ οἱ ἔριδες καὶ ὁ θόρυβος τῶν «ἐρμηνευτῶν».

Ἀπὸ τὰ ἀντιλεγόμενα σημεῖα τὰ πιὸ σοβαρά, γιὰ τὴ θέση πού κατέχουν μέσα στὸ καντιανὸ σύστημα καὶ γιὰ τὴ σπουδαιότητά τους γενικά, εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία τὰ ἑξῆς: 1. Εἶναι ἄραγε ὁ Kant ὑπέρμαχος τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ προσφέρει μὲ τὴ φιλοσοφία του μιὰ νέα θεμελίωση καὶ δικαίωση τῶν ἀρχῶν αὐτῆς τῆς παλαιᾶς ὅσο καὶ ἡ φιλοσοφία σχολῆς, ἢ—ἀντίθετα—εἶναι ἐκεῖνος ἀκριβῶς πού μὲ τὴν Κριτικὴ τοῦ Λόγου ἐχάραξε τὰ ἀνυπέρβλητα ὄρια τῆς ἀνθρώπινης νόησης στὴν προσπάθειά της νὰ φτάσει σὲ μιὰν ἔγκυρη γνώση τοῦ κόσμου, κ' ἔτσι περιορίσει τὶς δογματικὲς ἀξιώσεις της δίνοντας μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὸ τελευταῖο καὶ ὀριστικὸ πιάχτύπημα στὸν ὀρθολογισμό; 2. Εἶναι τάχα ὁ Kant ὁ ἀνακαινιστὴς τῆς μεταφυσικῆς φιλοσοφίας, ὁ στοχαστὴς πού ἔθεσε νέες βάσεις «σὲ κάθε Μεταφυσικὴ τοῦ μέλλοντος πού θὰ παρουσιαστῆ σὰν ἐπιστήμη» (ἀπὸ τὸν τίτλο τῶν «Προλεγόμενων» του), ἢ—ἀντίθετα—εἶναι ἐκεῖνος ἀκριβῶς πού μὲ τὴν κριτικὴ του ὀξύνοια ἔδειξε τὸ ἀνυπόστατο τῶν μεταφυσικῶν ἀληθειῶν καὶ τὴ ματαιοπονία τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης πού προσπαθεῖ νὰ λύσει μὲ καθαρὲς λογικὲς ἔννοιες τὰ μεγάλα μεταφυσικὰ προβλήματα; 3. Εἶναι τάχα ὁ Kant ὁ σοφὸς πού κύρια μέριμνά του εἶχε νὰ στηρίξει τὴ θεωρητικὴ γνώση, τὴν Ἐπιστήμη στὴ γενικότητά της, σὲ ἀπαρασάλευτες ἀρχὲς προστατεύοντας τὶς ἀλήθειές της ἀπὸ κάθε φανερό ἢ κρυφὸ σκεπτικισμό, ἢ—ἀντίθετα—εἶναι ἐκεῖνος ἀκριβῶς πού στένεψε

τὴν περιοχὴ τῆς γνώσης, γιὰ νὰ δώσει εὐρύχωρο τόπο στὴν πίστη, ἐκεῖνος πού ὑποτάσσοντας τὸν θεωρητικὸ στὸν πρακτικὸ Λόγο εἶπε καθολικὲς καὶ ἀναγκαῖες, ἐπομένως ἀπόλυτες μόνο τὶς ἠθικὲς ἀξίες, καὶ ὄχι ἀπλῶς νόμιμα, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖα τῆς πρακτικῆς συνείδησης τὰ αἰτήματα πού ἀνέκαθεν ἐκφράζονται μὲ τὰ δόγματα τῆς θρησκευτικῆς πίστεως;

Ἡ ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολη γιὰ τὸν μελετητὴ τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας, πού δὲν περιορίζεται μόνο στὸ γράμμα, ἀλλ' ἀναζητεῖ πίσω ἀπ' αὐτὸ καὶ τὸ πνεῦμα της καὶ πού θέλει νὰ μείνει στὴν ἐρμηνεία του πιστὸς ὄχι μόνο στὶς ἐμπρόθετες ἐπιδιώξεις τοῦ ἴδιου τοῦ Kant, ἀλλὰ καὶ στὰ ἀντικειμενικὰ νοήματα τοῦ κειμένου τῶν ἔργων του. Ἰδίως σ' ἐκεῖνα τὰ νοήματα πού γονιμοποίησαν μὲ τὴ ζωογόνα πνοή τους τὴ μετακαντιανὴ φιλοσοφία καὶ σημείωσαν σταθμὸ στὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης. Καὶ γίνεται ἀκόμη δυσκολώτερη ἡ ἀπάντηση γιὰ δύο πρόσθετους λόγους, εἰδικούς στὴν περίπτωσι Kant. Ὁ μεγάλος αὐτὸς φιλόσοφος, ἕνας ἀπὸ τοὺς κλασικοὺς τῆς Φιλοσοφίας, χάραξε πολὺ ἀργά, σὲ πολὺ προχωρημένη δηλ. ἡλικία, τὶς κύριες γραμμὲς τοῦ φιλοσοφικοῦ του συστήματος. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ ἐπὶ μακρὰ χρόνια στάθηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ἰδεολογικῶν ρευμάτων, πού ὁ ἴδιος κατόπιν ὄχι μόνο τὰ ἀπαρνήθηκε ἀλλὰ καὶ τὰ πολέμησε.¹ Κ' ἔπειτα ὅμως ἀπὸ τὴ διαμόρφωση τοῦ κύριου σώματος τῆς φιλοσοφίας

1. Τὴ μακρὰ συγγραφικὴ δράση τοῦ Kant οἱ ἱστορικοὶ τὴ διαιροῦν σὲ τρεῖς περιόδους. Ἡ πρώτη τελειώνει στὰ 1768 καὶ ὀνομάζεται προκριτικὴ. Ἔως τότε ὁ Kant βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἰδεῶν τῆς σχολῆς Leibniz-Wolff καὶ στὴν ἠθικὴ κλίνει πρὸς τὶς ἀπόψεις τῶν Ἀγγλῶν ἠθικοφιλοσόφων: Shaftesbury, Hutcheson κτλ. καὶ προπάντων τοῦ Rousseau. Ἀποφασιστικὴ καμπὴ στὴν ἐξέλιξη τῆς σκέψης του ἀποτελεῖ τὸ ἔτος 1769: «Das Jahr 69 gab mir grosses Licht», σημειώνει ὁ ἴδιος. Ἀπὸ τὰ 1770, ἔτος πού δημοσιεύεται ἡ διατριβὴ του «De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principis», ἀρχίζει ἡ δευτέρη περίοδος πού στὰ χρόνια της κυοφορεῖται καὶ προετοιμάζεται ἡ κυρίως καντιανὴ, ἢ κριτικὴ φιλοσοφία. Ἡ περίοδος αὕτη τελειώνει τὸ 1781, τότε δηλ. πού δημοσιεύεται ἡ πρώτη μεγάλη Κριτικὴ, ἢ «Kritik der reinen Vernunft». Ἡ τρίτη περίοδος, ἢ κριτικὴ, ἀπλώνεται ἀπὸ τὸ 1781 ἕως τὸ τέλος τῆς ζωῆς τοῦ φιλοσόφου (1804), οὐσιαστικὰ ὅμως κλείνει στὰ 1793. Μέσα στὰ 13 αὐτὰ χρόνια εἶδαν τὸ φῶς ὅλα τὰ μεγάλα ἔργα τοῦ Kant, οἱ τρεῖς «Κριτικὲς» («Κριτικὴ τοῦ καθάρου Λόγου» 1781, «Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου» 1788 καὶ «Κριτικὴ τῆς δύναμης τῆς κρίσης» 1790, τὰ «Προλεγόμενα σὲ κάθε Μεταφυσικὴ πού θὰ παρουσιαστῆ σὰν ἐπιστήμη» 1783, ἢ «Θεμελίωση τῆς Μεταφυσικῆς τῶν Ἠθῶν» 1785 καὶ ἡ «Θρησκεία μέσα στὰ ὄρια τοῦ ἀπλοῦ Λόγου» 1793.

Σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴ μελέτη οἱ παραπομπὲς γίνονται στὴ β' ἔκδοσι τῶν ἔργων τοῦ Kant ἀπὸ τὸν Hartenstein: «Immanuel Kants Sämtliche Werke. In chronologischer Reihenfolge herausgegeben von G. Hartenstein» Leipzig, Leopold Voss, 1867 κ. ἑξ. Ἡ «Κριτικὴ τοῦ καθάρου Λόγου» εἶναι στὸν III τόμο τῆς σειρᾶς, ἢ «Θεμελίωση τῆς Μεταφυσικῆς τῶν Ἠθῶν» στὸν IV καὶ ἡ «Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ Λόγου» στὸν V. Γιὰ τὰ ἄλλα ἔργα θὰ ἀναφέρομε ἰδιαίτερα τὸν τόμο, ὅσοι φορὲς θὰ παραπέμπομε σ' αὐτά.

του ἡ σκέψη του δὲν μένει ἀναλλοίωτη. Εἴτε ἀπ' ἀφορμὴ κριτικῶν ἢ ἐπιθέσεων ποὺ κατὰ τὴ γνῶμη του παρερμήνευαν τὴ φιλοσοφική του σύνθεση, εἴτε καὶ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τοῦ πληρέστερου ξεδιπλώματος καὶ τοῦ ἀποσαφηνισμοῦ τῶν ἰδεῶν του, προσπάθησε μὲ νέα του δημοσιεύματα ἢ καὶ μὲ βελτιωμένη ἐπανέκδοση τῶν παλαιῶν ὄχι μόνο νὰ ξεκαθαρίσει καὶ νὰ κάνει προσιτότερη, ἀλλὰ καὶ νὰ συμπληρώσει καὶ νὰ διορθώσει ἀκόμη τὴν ἀρχικὴ του σκέψη. Ἔτσι εἶδαν τὸ φῶς παραλλαγές τῶν ἰδεῶν του ὄχι ἐντελῶς σύμφωνες μεταξὺ τους, κάποτε μάλιστα καὶ φανερά ἀσυμβίβαστες ἢ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη καὶ μὲ τὸ ὄλο πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας του. Ὁ ἴδιος ἔνοιωσε ἀργότερα τὴν ἀνάγκη νὰ συντάξει σὲ σύστημα τοὺς στοχασμοὺς του κ' ὕστερ' ἀπὸ τὴν τελικὴ τους ἐπεξεργασία νὰ τοὺς δώσει τὴν ὀριστικὴν πιά μορφή καὶ θέσῃ μέσα στὸ ἀποτελειωμένο οἰκοδόμημα. Ἀλλὰ εἶχε κιόλας φτάσει στὰ βαθιά γεράματα καὶ ὁ μεγάλος νοῦς του, ποὺ εἶχε ἀναλωθεῖ στὴν ἐπίπονη διανοητικὴ ἐργασία τῶν ἐτῶν, δὲ στάθηκεν ἱκανὸς νὰ φέρει σὲ τέλος αἴσιο καὶ τὸν ἄθλο τοῦτο. Ὄταν μάλιστα καταπιάστηκε μ' ἓνα τέτοιο ἐγχείρημα,¹ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν θλιβερά κατώτερο ἀπὸ κάθε προσδοκία. Ἡ σκέψη του στὰ 73 χρόνια τῆς ζωῆς του δὲν μποροῦσε πιά νὰ ἔχει τὸ παλαιὸ σφρίγγος καὶ τὴ λάμψη της, εἶναι στεγνὴ καὶ ἄκαμπτη σὰν ἀποστεωμένη πιά ἀπὸ τὰ γερατιά.

Ἐξάλλου (καὶ αὐτὸς ὁ δεῦτερος λόγος δὲν εἶναι λιγότερο σοβαρὸς ἀπὸ τὸν πρῶτο) ὁ Καντ ξετυλίγει τὶς σκέψεις του μ' ἓνα δύσκολο, στρυφνὸ καὶ περίπλοκο τρόπο, καὶ τὸ ὕφος του εἶναι σκληρὸ, ἄχαρο, σχολαστικὸ. Σκέψη καὶ ὕφος πολὺπλοκων,

σχοινοτενῶν καὶ δυσνόητων δίκαστικῶν ἐγγράφων. Οἱ ἰδέες μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἐκπληκτικὰ δυνατὴ, τὴν ὀξύτατα κοφτερὴ διάνοια γεννιῶνται ἐπίπονα μὲ ἀπροσμέτρητο μόχθο κ' ἐπιμονή, συναρμολογοῦνται καὶ συνασπίζονται σὲ πολυσχιδῆ καὶ σύνθετα συγκροτήματα μὲ λεπτότατους κ' ἐξαιρετικὰ εὐπαθεῖς δεσμούς, ὅπως σὲ μερικοὺς πολυσύνθετους νομικοὺς συλλογισμοὺς τὰ τεκμήρια καὶ τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ περιστασιακὰ στοιχεῖα καὶ τὰ νομολογικὰ ἐρρίσματα, καὶ τέλος διατυπώνονται σὲ μιὰ γλώσσα ἀφηρημένη, ἄδροση, γλώσσα ὑπερρεσιακοῦ ἐγγράφου, ἀρχεϊακή, ποὺ ἀπευθύνεται στὸν καθαρὸ νοῦ μὲ σχολαστικὴ ξηρότητα, χωρὶς καὶ τὴν παραμικρὴ διακόσμηση ποὺ ν' ἀναπαύει λίγο τὸ καταπονούμενο πνεῦμα καὶ δίχως ν' ἀναπάλλεται ἀπὸ καμιά συγκίνηση. Λόγος φοβερὰ αὐχμηρὸς σὰν τὴ μονότονη ἔρημο — καὶ μόνο ποὺ καὶ ποῦ, σὰν τὶς σπανιότατες δάσεις τῶν μεγάλων ἐρήμων, μερικὲς ἀποστροφές μὲ κάποια ψυχικὴ ζέστα, μᾶλλον ἀπροσδόκητα ξεσπάσματα σχολικῆς ρητορικῆς παρὰ τόνοι γνήσια λυρικοί, ἱκανοὶ νὰ συγκινήσουν τὸν ἀναγνώστη. Ἐχει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι ὀλόκληρο τὸ βαρὺ οἰκοδόμημα τῶν στοχασμῶν τοῦ μεγάλου τούτου σοφοῦ τοῦ βορρᾶ ἀποτελεῖται ἀπὸ καθαρὲς ἐννοιολογικὲς κατασκευές ποὺ δέρονται μὲ τοὺς ἀρμούς μιᾶς ὀδυνηρὰ τεντωμένης λογικῆς σκέψης. Πουθενὰ δὲν αἰσθάνεσαι τὴ δροσιστικὴ πνοὴ ἐνός βιώματος ποὺ νὰ γεννᾷ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν μὲ τὸν θεϊκὸ δημιουργικὸ τρόπο τοῦ θαύματος. Τόσο πολὺ ἔχει συνθλιβεῖ τὸ συναίσθημα κάτω ἀπὸ τὸ πέλημα τοῦ ἄδολου λογισμοῦ — πῶς ξηροῦ καὶ ἀπ' αὐτὴν ἀκόμη τὴ γεωμετρικὴ σκέψη ποὺ ἐπὶ τέλους ζωντανεῖται κάπως καθὼς ἀδελφώνεται μὲ τὴν καθαρὴ ἐποπτεία².

II

Ἐὰν μὲ τὴν ἐπίμονη καὶ συστηματικὴ σπουδὴ τῶν κειμένων καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν πῶς ἀξιόλογων ἐρμηνευτικῶν μελετῶν ποὺ ἔχουν γίνει ἀπάνω στὴν καντιανὴ φιλοσοφία (ἢ βιβλιογραφία Καντ, μέσα στὸν ἐνάμιση αἰῶνα ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὸ θάνατό του, μπορεῖ νὰ γεμίσει τόμους ὀλόκληρους!), κατορθώσομε νὰ ὑπερνικήσομε τὶς δυσκολίες αὐτές, ἢ ἀπάντηση ποὺ μπορούμε νὰ δώσομε στὰ παραπάνω ἐρωτή-

ματα καὶ ποὺ μᾶς εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ ἐννοήσομε βαθύτερα καὶ ὀρθὰ νὰ ἐκτιμήσομε τὴν καντιανὴ φιλοσοφία, εἶναι νομίζω, ἢ ἐξῆς:

Μ' ὄλο ποῦ, κατὰ τὰ ἀντικειμενικὰ του νοήματα καὶ κατὰ τὴν ἱστορικὴ προσφορά του στὴν κίνηση τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, τὸ κριτικὸ ἔργο τοῦ Καντ στὴν περιοχὴ τῆς

1. Αὐτὸ ἔγινε στὴ συστηματικὴ ἔκθεση τῆς ἠθικῆς του φιλοσοφίας, μὲ τὶς «*Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*» καὶ τὶς «*Metaphysische Anfangsgründe der Sittenlehre*» ποὺ δημοσιεύτηκαν γιὰ πρώτη φορὰ στὰ 1797, δηλ. λίγα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, καὶ ἀποτελοῦν, καθὼς ὁ ἴδιος γράφει στὸν Πρόλογο τῆς β' ἐκδόσεώς τους, τὰ δύο μέρη τοῦ συστήματος τῆς «*Μεταφυσικῆς τῶν Ἠθῶν*».

2. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι οἱ παραπάνω χαρακτηρισμοὶ τῆς σκέψης καὶ τοῦ ὕφους τοῦ Καντ ἀναφέρονται στὰ ἔργα τῆς «*κριτικῆς*» περιόδου καὶ προπάντων στὶς τρεῖς «*Κριτικὲς*». Στὰ ἔργα τῆς πρώτης περιόδου οὔτε ἡ διαύγεια καὶ ἡ σαφήνεια λείπει ἀπὸ τὴ σκέψη του, οὔτε ἀπὸ τὸ ὕφος του ἢ δροσιὰ καὶ ἡ χάρη. Ἀπόδειξη ὅτι ὁ Καντ καὶ ἤξερε καὶ μποροῦσε νὰ γράφει φωτεινά, κομψὰ καὶ εὐχάριστα, ἀλλὰ δὲν ἤθελε καὶ ἀπόφευγε νὰ τὸ κάνει κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ὀριμότητάς του, γιὰ τὴ ἓνα φαίνεται πὼς ἦταν τὸ κύριο μέλημά του: πὼς νὰ διατυπώσει πυκνὰ καὶ αὐστηρὰ τὶς σκέψεις του.

Γνωσιολογίας ἀποτελεῖ τὴν πιὸ πρωτότυπη καὶ σημαντικὴν ὑπερνίκηση τῆς ἀντίθεσης μεταξὺ ὀρθολογισμοῦ καὶ ἐμπειρισμοῦ μὲ τὸν αὐστηρὸ καθορισμὸ τῆς συμβολῆς τῆς νόησης καὶ τῆς ἐποπτείας στὸν ἀπαρτισμὸ τῆς ἔγκυρης γνώσης τῶν ἀντικειμένων — μ' ὄλο λοιπὸν ποὺ τὸ ἔργο του σημαίνει τὸ ὀριστικὸ ξεπέραςμα τοῦ ὀρθολογισμοῦ κατὰ τὶς κύριες ἀξιώσεις του, ὁ Kant στὸ βάθος τοῦ λογισμοῦ τοῦ ἦταν (στὴν προκριτικὴ περίοδο τῆς πνευματικῆς του ἐξέλιξης) καὶ παραμένει (ἀκόμη καὶ στὴν κριτικὴ περίοδο) ὀρθολογικός, καὶ πρόθεσή του εἶχε καὶ πραγματικὰ ἐπιδίωξε ὄχι νὰ καταργῆσει ἢ ν' ἀδυνατίσει τὸν ὀρθολογισμὸ σὰ σύστημα φιλοσοφικό, ἀλλὰ νὰ ἰδρῦσει καὶ νὰ θεμελιώσῃ ἕνα νέο, κριτικὰ ἀποσαφηνισμένον ὀρθολογισμό. Στὸ Λόγο, σὰν ὑπέρτατο ρυθμιστὴ τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος σ' ὄλες τὶς ἐκδηλώσεις της, ἔχει καὶ ὁ Kant, ὅπως ὄλοι οἱ ὀρθολογικοὶ τῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης, ὁ Σωκράτης, ὁ Descartes, ὁ Leibniz, πλήρη καὶ ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη. «Κανένα ἐντελῶς ζήτημα» γράφει «ἀναφερόμενο σὲ ἀντικείμενο ποὺ δίνεται στὸν καθαρὸ Λόγο, δὲν εἶναι ἄλυτο γι' αὐτὸ τὸν ἴδιο ἀνθρώπινο Λόγο»¹. Ἄν ἀντιτίθεται στὸν ὀρθολογισμὸ τῆς φιλοσοφικῆς παράδοσης, εἶναι γιὰ τὴν γνώμη του ὁ ὀρθολογισμὸς αὐτός, δογματικὸς στὴ φύση του, δὲν ξεχώριζε τὶς λειτουργίες τοῦ Λόγου καὶ τὶς χρήσεις του, καὶ μόνο στῆς γνώσης τὴν κατάκτηση ἔβλεπε τὸν κύριο τοῦ Λόγου προορισμὸ καὶ τὸ ἀποκλειστικὸ ἔργο του. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ χρήση του, ὅπου μάλιστα ἡ νόηση περιορίζεται μόνο στὰ ἀντικείμενα μιᾶς πραγματικῆς ἢ δυνατῆς ἐμπειρίας καὶ γιὰ νὰ φτάσει στὴ γνώση πρέπει κατ' ἀνάγκη νὰ συνεργαστεῖ μὲ τὴν αἰσθητηριακὴν ἀντίληψη, τὴν ἐποπτεία, ὁ Λόγος τελεῖ καὶ μιᾶν ἄλλη, πολὺ σπουδαιότερη γιὰ τὴ σύνθεση τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, λειτουργία. Καὶ στὴ λειτουργία του αὐτὴ δὲν ἐμποδίζεται ἀπὸ κανένα περιορισμὸ ἀπεναντίας ὑψώνεται, μὲ ἀπόλυτη νομιμότητα πέρα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ αἰσθητοῦ, ἕως τὴ σφαῖρα τῶν καθαρῶν ἰδεῶν. Αὐτὴ τὴ διάκριση, ποὺ ἔχει θεμελιώδη σημασία γιὰ τὴν κριτικὴ φιλοσοφία, δὲν τὴν ἔκανε κατὰ τὸν Kant ὁ ὀρθολογισμὸς τῆς παράδοσης καὶ γιὰ τοῦτο ἔφτασε σὲ συμπερασμοὺς ἀβέβαιους καὶ ἀμφίβολους. Ὑπάρχει ἕνας Λόγος ποὺ μέλημά του κ' ἔργο του εἶναι ἡ γνώση τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μόνον ὡς φαινομένων, καὶ ποὺ γιὰ νὰ κατακτήσει αὐτὴ τὴ γνώση μὲ τὸν ἀριστὸ ὀπλισμὸ του, τὶς κατηγορίες, ποὺ εἶναι καθαρὲς μορφές, χρειάζεται νὰ δεχτεῖ τὴν ὕλη τῶν ἐννοιῶν του ἀπὸ τὴν ἐμπειρία — ἕνας Λόγος λοιπὸν πρὸς τὴν ἐμπειρία στραμμένος καὶ ἀπ' αὐτὴν περιο-

ριζόμενος. (Εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ὁ Kant τὸν ὀνομάζει διάνοια ἢ νοῦ: *Verstand*). Ὑπάρχει ὅμως καὶ ὁ καθαρὸς, ὁ κατ' ἐξοχὴν Λόγος (*ratio*, *Vernunft*) ποὺ λειτουργεῖ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἐμπειρίας, χρησιμοποιώντας τὸν κατηγορικὸ τοῦ ὀπλισμὸ γιὰ ἕνα σκοπὸ πολὺ πλατύτερο ἀπὸ τὴν καθαυτὴ γνώση τοῦ ἀντικειμένου — προορισμὸς του εἶναι νὰ διακαθορίσει ὄχι τὸ ἀντικείμενο, ἀλλὰ τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενο καὶ τὴ βούλησή του. Καὶ αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ χρῆση τοῦ Λόγου εἶναι ὄχι μόνο νόμιμη, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαία, ἡ σημασία της ὅμως δὲν εἶναι θεωρητικὴ — εἶναι π ρ α κ τ ι κ ῆ. Ἦδη ἀπὸ τὴν «Κριτικὴ τοῦ καθαρῦ Λόγου» ὁ Kant τονίζει αὐτὴ τὴ σημασία καὶ προετοιμάζει τὸ ἔδαφος, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσει ἀργότερα, σὲ ὄλη τὴν ἔκτασή της τὴν ἀνακάλυψή του: «Οἱ κατηγορίες» γράφει σὲ μιᾶν ὑποσημείωση τῆς β' ἐκδ. τῆς μεγάλης Κριτικῆς «μέσα στὴ σ κ έ ψ η δὲν περιορίζονται ἀπὸ τοὺς ὄρους τῆς αἰσθησιακῆς μας ἐποπτείας, ἀλλ' ἀντίθετα ἔχουν ἀπεριόριστο πεδίο, καὶ μόνον ἡ γνώση αὐτοῦ ποὺ σκεπτόμαστε, ὁ διακαθορισμὸς τοῦ ἀντικειμένου, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἐποπτεία. Καὶ ὅταν ὅμως λείπει αὐτὴ ἡ ἐποπτεία, ἡ σκέψη τοῦ ἀντικειμένου πάντα μπορεῖ ἀκόμη νὰ ἔχει τὶς ἀληθεῖς καὶ χρήσιμες συνέπειές της ἀπάνω σ τ ἡ χ ρ ῆ σ η τ ο ὕ Λ ό γ ο υ ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο ἢ χρῆση αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται πάντοτε στὸν διακαθορισμὸ τοῦ ἀντικειμένου, καὶ ἐπομένως στὴ γνώση, ἀλλὰ καὶ στὸν διακαθορισμὸ ἐπίσης τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς βούλησής του, καὶ γιὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀκόμη ἡ στιγμή νὰ μιλήσομε γι' αὐτὴν»².

Γέννημα τοῦ καθαρῦ Λόγου, ὅταν λειτουργεῖ ἀφημένος ἐντελῶς στὸν ἑαυτὸ του καὶ χωρὶς τὴν καταβολὴ τῆς ἐμπειρίας, εἶναι οἱ ἰ δ έ ε ς. Ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ποὺ καθιέρωσε τὸν ὄρο καὶ τὸ νόημά του στὴ φιλοσοφία, ἕως τὸν Descartes καὶ τὸν Leibniz οἱ ὀρθολογικοὶ, γοητευμένοι ἀπὸ τὴν καθαρὴ λογικὴ οὐσία τῶν ἰδεῶν, σ' αὐτὲς ἐζήτησαν νὰ στηρίξουν τὴν ἀπόλυτη βεβαιότητα τῆς φιλοσοφικῆς ἀλήθειας. Ἰδέες ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενο τῆς λογικῆς θεολογίας, τῆς λογικῆς κοσμολογίας καὶ τῆς λογικῆς ψυχολογίας — μὲ μιᾶ λέξη: τῆς Μεταφυσικῆς. Παρανόησαν ὅμως — κατὰ τὸν Kant — τὴν ἀληθινὴ φύση τῆς ἰδέας καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ περιπλεχτοῦν στὶς ἀντινομίες τῆς Διαλεκτικῆς. Οἱ ἰδέες δὲν ἀποτελοῦν «συστατικὲς ἀρχές» (*konstitutive Prinzipien*) τῆς πραγματικότητας, δὲν διακαθορίζουν δηλ. τὴν πραγματικότητά τοῦ ἀντικειμένου, κ' ἐπομένως δὲν μᾶς προσφέρουν γνώση· ἀλλὰ εἶναι «ἀρχές ρυθμιστικῆς» (*regulative Prinzipien*), ἀρχές δηλ. ποὺ δείχνουν μὲ ποιὸ τρόπο τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας μποροῦν πρὸς τὸ συμ-

1. «Kritik der reinen Vernunft», σελ. 339.

2. «Kr. d. rein. Vern.» σελ. 135.

φέρων τῆς γνώσης νὰ φτάσουν στήν κατά τὸ δυνατόν μεγαλύτερη ἐνότητα¹, καὶ νόμοι τῆς ἐλεύθερης ἀπὸ κάθε περιορισμὸ διανοητικῆς μας δραστηριότητος, κανόνες σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Λόγος μπορεῖ νὰ φτάσει στήν ἀποτελείωση τῆς δράσης του, στὸ πλήρωμα καὶ στήν ὀλοκλήρωσή του. Κατὰ βάθος λοιπὸν οἱ ἰδέες ἄλλο δὲν εἶναι παρά καθαρὲς κατηγορίες ὑψωμένες ἕως τὸ ἀπόλυτο καὶ δείχνουν πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐπεκταθεῖ χωρὶς κανένα περιορισμὸ ἢ ἐφαρμογὴ τῶν κοινῶν κατηγοριῶν σὲ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας². Ὅτι μᾶς ἀποκαλύπτουν δὲν εἶναι ἡ πραγματικὴ φύση τῶν ἀντικειμένων (τῆ γνώση ἢ νόηση μόνο στενὰ συνεργαζόμενη μὲ τὴν αἰσθησιακὴ ἐποπτεία μπορεῖ νὰ κατακτήσει καὶ ὄχι μὲ τὸν καθαρὸ Λόγο), ἀλλὰ ἡ πορεία τοῦ λογικοῦ ὑποκειμένου ἕως τὸ ἀνευ ὄρων (ποῦ εἶναι ἡ σύνθεση ὄλων τῶν δυνατῶν ὄρων)—ἕως τὸ ἀπόλυτο.

Ἐνα παράδειγμα θὰ μᾶς διασαφήσει τὸ νόημα τῆς καντιανῆς ἰδέας: ἡ πλατωνικὴ πολιτεία, σὰν παράσταση κράτους ποῦ ρυθμίζει κατὰ ὀρισμένο τρόπο τὶς σχέσεις τῶν πολιτῶν μεταξύ τους καὶ πρὸς τὸ σύνολο, μπορεῖ βέβαια νὰ εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς χιμαιρικό, ἔχει ὅμως μιὰν ἀναμφισβήτητὴ ἀξία σὰν ἰδέα, γιατί δείχνει πῶς μπορεῖ μιὰ πολιτεία νὰ πραγματοποιήσει τὸν ἰδανικό της σκοπὸ, τὴν ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερη ἐλευθερία, μὲ νόμους ποῦ συνδυάζουν ἀρμονικὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ κάθε πολίτη μὲ τὴν ἐλευθερία ὄλων τῶν ἄλλων καὶ ποῦ ἔχουν ἐπομένως σὰν ἀποτέλεσμα τὴν πιὸ μεγάλη εὐτυχία καὶ τοῦ καθενὸς χωριστὰ καὶ ὄλων μαζί³. Τέτοιες «ἰδέες» εἶναι κατ' ἐξοχὴν οἱ βασικὲς ἔννοιες τῆς Μεταφυσικῆς: ἡ ψυχολογικὴ ἰδέα τῆς ψυχῆς, ἡ κοσμολογικὴ ἰδέα τοῦ κόσμου, καὶ ἡ θεολογικὴ ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς ἰδέες δὲν μποροῦμε νὰ συναγάγουμε καμιὰ βέβαιη γνώση, γιατί δὲν εἶναι ἀρχὲς συστατικῆς τῆς πραγματικότητος. Σὰν ἀρχὲς ὅμως ρυθμιστικῆς ὑποχρεώνουν τὸν λογικὸ στοχασμὸ νὰ παρακολουθῆσει ἕως τὸ ἀπόλυτο, ἡ πρώτη: τὴν ἐνότητα τοῦ διανοούμενου ὑποκειμένου, ἡ δευτέρη: τὴν ἐνότητα τῆς σειρᾶς τῶν ὄρων τῶν φαινομένων, ἡ τρίτη: τὴν ἐνότητα τοῦ ὄρου ὄλων γενικὰ τῶν ἀντικειμένων τῆς σκέψης⁴. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ πρώτη θέτει τὴν ὑπαρξὴ τῆς ψυχῆς σὰν οὐσίας ἀπλῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπορρέουν ὅλες οἱ ἐσωτερικὲς καταστάσεις· ἡ δευτέρη πάλι θέτει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κόσμου, δηλ. μιᾶς τέτοιας ἀλληλουχίας τῶν φυσικῶν φαινομένων, ὅπου τὰ μὲν προσδιορίζουν τὰ δὲ σὰν αἰτίες καὶ ἀποτελέσματα· ἡ τρίτη τέλος θέτει

τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, σὰν πρωταρχικῆς καὶ δημιουργικῆς αἰτίας, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαρτῶνται συνθεμένα σὲ ἀπόλυτην ἐνότητα ὅλα τὰ δεδομένα καὶ τὰ ὑποθετικά ἀκόμη ἀντικείμενα. Ψυχὴ, κόσμος καὶ Θεὸς δὲν βεβαιώνονται σὰν πραγματικότητες, σὰν ὄντοτες δηλ. ποῦ μποροῦμε ν' ἀποκτήσωμε γνώση τους, γιατί δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνουν ἀντικείμενα μιᾶς πραγματικῆς ἢ δυνατῆς ἐμπειρίας—ἀλλὰ τίθενται ἀπὸ τὸ Λόγο σὰν ἀλήθειες νόμιμες καὶ ἀναγκαῖες, καὶ γιὰ ν' ἀναχθοῦν τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας ἕως τὴν κατά τὸ δυνατόν μεγαλύτερη ἐνότητα, πρὸς τὸ συμφέρον λοιπὸν τῆς ἴδιας τῆς γνώσης, καὶ γιὰ νὰ φτάσει ὁ ἴδιος ὁ Λόγος ἕως τὴν ἀποτελείωση, τὸ πλήρωμα τῆς λογικῆς του δράσης, ἄρα πρὸς τὸ συμφέρον καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ λογικοῦ ὑποκειμένου.

Αὐτὴ ἡ θεωρητικὴ σημασία τῶν ἰδεῶν σὰν «ἀρχῶν ρυθμιστικῶν» δείχνει ποιά μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀληθινὴ καὶ πλήρης χρῆση τους. Ἡ ἀληθινὴ καὶ πλήρης χρῆση τῶν ἰδεῶν εἶναι, κατὰ τὸν Καντ, πρακτικὴ. Ἀφοῦ οὐσιαστικὸ γνῶρισμά τους εἶναι ὅτι θέτουν τὸ ἀντικείμενό τους ἐπέκεινα τῆς ἐμπειρίας, οἱ ἰδέες πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὶς βασικὲς ἀρχὲς τῆς ἠθικῆς, ποῦ εἶναι πάνω ἀπὸ τοὺς ἐμπειρικοὺς κανόνες καὶ δὲν συνάγονται ἀναλυτικὰ ἀπὸ τὴ γνώση τῆς πραγματικῆς διαγωγῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ πηγάζουν μέσ' ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ Λόγου. Ἡ σκέψη ὅτι οἱ ἰδέες ἔχουν ἀξία πρὶν ἀπ' ὅλα πρακτικὴ καὶ βρίσκονται σὲ στενὴ συνάφεια μὲ τὶς αὐτοὶ ἀρχὲς ποῦ ρυθμίζουν τὴν ἠθικὴ ζωὴ, εἶναι στὰ μάτια τοῦ ἴδιου τοῦ Καντ ἡ μεγάλη του ἀνακάλυψη, ἡ ἀνακάλυψη ποῦ ἀσφαλίζει τὴ μόνιμη σημασία τοῦ ἔργου του. Ἡ «ὑπερβατολογικὴ Διαλεκτικὴ» μέσα στήν «Κριτικὴ τοῦ καθαρῶ Λόγου», θεωρούμενη ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ ἴδιου τοῦ Καντ, σκοπὸν ἔχει νὰ ἀποδείξει ὄχι τὸ πόσο ἐπικίνδυνο εἶναι γιὰ τὸν φιλοσοφικὸ στοχασμὸ νὰ ἔχει ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη σὲ καθαρὰ λογικὰ κατασκευάσματα σὰν τὶς ἰδέες τῆς λογικῆς θεολογίας, κοσμολογίας καὶ ψυχολογίας, ἀλλὰ μὲ ποιὲς προϋποθέσεις καὶ γιὰ ποιά χρῆση τοῦ Λόγου εἶναι καὶ νόμιμες καὶ ἀναγκαῖες ἀκόμη οἱ ἰδέες. Ὁ ἀναγνώστης ποῦ θὰ περιοριστεῖ ἀποκλειστικὰ στὰ ἀντικειμενικὰ νοήματα τοῦ κειμένου, σχηματίζει τὴν ἐτύπωση ὅτι ἡ «ὑπερβατολογικὴ Διαλεκτικὴ» (ποῦ εἶναι ἀναμφισβήτητὴ ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ μεγαλειώδη μνημεῖα τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου) συντρίβει ἀνεπανόρθωτα μὲ τὶς ὀξύτερες κριτικὲς ἀναλύσεις τῆς τὰ βάθρα τῆς ὀρθολογικῆς Μεταφυσικῆς, — διαλύει τὶς χίμαιρες τοῦ καθαρῶ Λόγου καὶ ἀποτελεῖ τὴν πιὸ ἀνέκκλητη καταδίκη τῶν «ἰδεῶν». Μὲ τέτοια προοπτικὴ εἶδε τὸ ἔργο κ' ἔτσι αἰσθάνθηκε τὸν ἀντίκτυπό του καὶ ἡ θετικὴ φιλοσοφία τοῦ 18' αἰῶνα (ποῦ ἀ-

1. «Kr. d. rein. vern.» σελ. 447 κ.π., 451 κ.π.

2. «Kr. d. rein. Vern.» σελ. 294, 436.

3. «Kr. d. rein Vern.» σελ. 258-259.

4. «Kr. d. rein. vern.» σελ. 269.

ποκορυφώνεται στὸν ἀγνώστικισμό τοῦ Herbert Spencer). Καί γιὰ τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης ἴσως αὐτὴ νά'ναι πραγματικὰ ἡ βαθύτερη σημασία τῆς περιφημῆς καντιανῆς «Διαλεκτικῆς». Ἄλλες ὅμως ἦσαν οἱ προθέσεις τοῦ Kant, ὅταν ἔγραφε τὸ μέρος τοῦτο τῆς πρώτης Κριτικῆς του. Ἐκεῖνος ἤθελε νὰ ἀποδείξει ὅτι οἱ ἰδέες δὲν ἔχουν, δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν ἀξία γνώσης (Erkenntniswert) κατὰ τὴν κύρια σημασία τοῦ ὄρου, ἀλλὰ πρακτικὴν ἀξία, κ' ἐπομένως ἡ θέση τους εἶναι κυρίως μέσα στὴν ἠθικὴ καὶ στὴν «πρακτικὴ» Θεολογία. Ἄν περιπλέκουν τὴ σκέψη σὲ στενόχωρες ἀντινομίες, ὅπου μάταια ἡ φιλοσοφία ἀναζητεῖ διέξοδο, τοῦτο συμβαίνει γιὰτὶ ὡς τώρα ἡ σκέψη ἔκανε ὄχι ὀρθὴ χρῆση, ἀλλὰ κατάχρηση τῶν ἰδεῶν. «Οἱ ἰδέες τοῦ καθαροῦ Λόγου» γράφει «δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ εἶναι διαλεκτικὲς καθ' ἑαυτὲς· μόνον ἡ κατάχρηση ποὺ κάνομε τῶν ἰδεῶν, εἶναι κατ' ἀνάγκην αἰτία τοῦ ὅτι γιὰ μᾶς πηγάζει ἀπ' αὐτὲς μιὰ ἀπατηλὴ φαινομενικότητα· γιὰτὶ μᾶς δίνονται ἀπὸ τὴ φύση τοῦ Λόγου μας καὶ εἶναι ἀδύνατον αὐτὸ τὸ ἀνώτατο δικαστήριον ὄλων τῶν δικαίωματων καὶ ὄλων τῶν ἀξιώσεων τῆς

θεωρητικῆς μας σκέψης νὰ περιέχει τὸ ἴδιο πηγαῖες ἀπάτες καὶ ξεγελαστικὰ τεχνουργήματα. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὅτι θὰ ἔχουν [οἱ ἰδέες] ἕνα προορισμὸ καλὸ καὶ σκόπιμο μέσα στὴ φυσικὴ σύσταση τοῦ Λόγου μας». Ἄυτὸ τὸ σκοπὸ καὶ τὸν προορισμὸ ὑπερηφανεύεται ὁ Kant ὅτι τὸν ἀνακάλυψε. Οἱ ἰδέες προορίζονται γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ πνεύματος τὴν πρακτικὴν· δὲν ἀποκαλύπτουν τὸ τί εἶναι, ἀλλὰ διαγράφουν καὶ ὑπαγορεύουν τὸ τί πρέπει νὰ εἶναι. Μὲ τὴ στροφή αὐτὴ, ποὺ δίνει στὸ πρόβλημα ὁ Kant, εἶναι φανερό ὅτι δὲν ἀνατρέπεται ὁ ὀρθολογισμὸς, ἀλλὰ μόνον μετατοπίζεται σὲ ἄλλη βάση καὶ παίρνει ἕνα νέο περιεχόμενον. Ἄν στὸ κεφάλαιο τῆς γνώσης οἱ ἀξιώσεις τοῦ Λόγου περιορίζονται καὶ μὲ αὐστηρότητα χαράζονται τὰ ὅρια τῆς περιοχῆς, ὅπου μπορεῖ νὰ τελεῖ νόμιμα καὶ ἔγκυρα τὴ λειτουργία του, σ' ἕν' ἄλλο κεφάλαιο, στὸ κεφάλαιο τῆς ἠθικῆς, ἡ καντιανὴ φιλοσοφία ἀνοίγει στὸ Λόγο ὀρίζοντας, ὅπου μπορεῖ νὰ λειτουργεῖ ἐλεύθερος ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἐμπειρίας καὶ νὰ διαγράφει μὲ ἀπόλυτο κύρος τοὺς κανόνες τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς.

III

Ἡ ἀπάντησή μας στὸ πρῶτο ἐρώτημα ὄχι ἀπλῶς εὐκολύνει, ἀλλὰ καὶ εἰσάγει τὴν ἀπόκριση στὸ δεύτερο. Τὸ ἔργο τοῦ Kant ἀντικειμενικὰ θεωρούμενον ὄχι μόνον δὲν εὐνοεῖ τὴ Μεταφυσικὴ, καθὼς τὴν καλλιεργοῦσεν ἕως τότε ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ καὶ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Descartes, καὶ προπάντων μὲ τὸν δογματικὸ τρόπο ποὺ ἔθεσε κ' ἐπλεκε τὶς μεταφυσικὲς ἔννοιες ἢ σχολὴ τοῦ λειβνιτιανοῦ Chr. Wolff, ἀλλ' ἀντίθετα δείχνει μὲ τὴ συντριπτικὴ κριτικὴ τῆς Μεταφυσικῆς αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ νὰ φτάσει στὶς μεταφυσικὲς ἀλήθειες μὲ τὴ συμπλοκὴ λογικῶν ἐννοιῶν καὶ νὰ λύσει μὲ τὴ διαλεκτικὴ τὰ μεγάλα μεταφυσικὰ προβλήματα, εἶναι καθαρὴ ματαιοπονία. Ἡ ἐντύπωση τοῦ ἀναγνώστη ποὺ θὰ κρατήσῃ ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐπίπονη μελέτη τὰ δεσπόμενα νοήματα τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαρῦ Λόγου», εἶναι ἀκριβῶς ὅτι τὸ ἔργο τοῦτο μὲ τὴν ἀμελικτὴ κριτικὴ του γκρεμίζει τῆς Μεταφυσικῆς τὰ εἶδωλα. Ἀπορεῖ μάλιστα πῶς οἱ πρῶτοι μετακαντιανοί, οἱ κορυφαῖοι φιλόσοφοι τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ ἀπὸ τὸν Fichte ἕως τὸν Schopenhauer, δὲν ἐνοιώσαν δυνατὰ τὸν ἀντίκτυπο αὐτῆς τῆς εἰκονοκλαστικῆς Κριτικῆς καὶ τόλμησαν νὰ ριψοκινδυνεύσουν πάλι στοὺς σκοτεινοὺς δρόμους τῆς μετα-

φυσικῆς σκέψης. Ἄν ἐξετάσει ὅμως κανεὶς προσεχτικὰ τὸ καντιανὸ ἔργο κατὰ τὶς ὑποκειμενικὲς προθέσεις κ' ἐπιδιώξεις τοῦ ἴδιου τοῦ Kant, θὰ βεβαιωθεῖ ὅτι δὲν διαπνέεται ἀπὸ πνεῦμα ἐχθρικὸ πρὸς τὴ Μεταφυσικὴ. Ἀπεναντίας μόνον ὀρισμένου τύπου Μεταφυσικὴ ἀποκρούει κ' ἐπικρίνει, τὴ δογματικὴ, ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἐγκαινιάσει μιὰ νέα Μεταφυσικὴ, θεμελιωμένη στερεὰ πάνω στὴν Κριτικὴ τοῦ Λόγου. Τὸ πάθος του γιὰ τὴ Μεταφυσικὴ ὁ ἴδιος ὁ Kant τὸ ὁμολογεῖ: «Ἡ Μεταφυσικὴ» γράφει «ποὺ ἡ τύχη τὸ θέλησε νὰ τὴν ἐρωτευθῶ, μ' ὄλο ποὺ δὲν μπορῶ νὰ κολακευθῶ πῶς δέχτηκα παρά σπάνιες εὐνοίες ἀπὸ μέρος της...». Ἄυτὴν θεωρεῖ ὕψιστο ἰδανικὸ τῆς δραστηριότητος τοῦ πνεύματος καὶ μὲ τὸ ὄνομα τῆς σκόπευε νὰ ὀνομάσει τὰ δύο συστηματικὰ συγγράματά του, ὅπου θὰ διερευνοῦσε στὸ ἕνα τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσης καὶ στὸ ἄλλο τὰ προβλήματα τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας. Στὴν ἐπιστολὴ του τῆς 31 Δεκεμβρ. 1765 πρὸς τὸν Lambert γράφει ὅτι κύριο ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν του εἶναι ἡ ὀρθὴ μέθοδος τῆς Μεταφυσικῆς· ἐπειδὴ ὅμως θεωρεῖ τὸν ἑαυτοῦ του ἱκανὸν πῶς πολὺ νὰ καταγγεῖλει τὶς ψευδεῖς μεθόδους παρά νὰ ὑποδείξει συγκεκριμένα τὴν ἀληθινὴν, προτιμᾷ νὰ δημοσιεύσει μικρότερες ἐργασίες ποὺ ἔχει

1. «Kr. d. rein. Vern.» σελ. 450 - 451· βλ. καὶ σελ. 435 - 436.

2. «Träume eines Geistersehers erläutert durch Träume der Metaphysik» (1766), Werke τόμ. II, σελ. 375.